

ULDUZ

№11 (630)

WWW.AZYB.AZ
WWW.AYB.AZ

AYLIQ ƏDƏBİYYAT DƏRGİSİ NOYABR 2021

4+4: rəqəmsal namə
"Xəzər sahillərindən Amudərya sahillərinə..."
"Aşiq Ələsgər yüksəkliyi"
Ustad dərsləri
XX əsr Ukrayna şeirindən seçmələr
Qazi Elvin İntiqamoğlunun şeirləri
Dərgidə kitab

XOÇALININ ağır mirası: qadınlara qarşı cəzasız qalan təcavüzlər...

ŞƏLALƏ QULUZADƏ,
Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə
Akademiyasının baş müəllimi

*Bütövlükdə
Azərbaycan xalqına
qarşı yönəldilmiş
Xocalı soyqırımı ağ-
lasıgmaz qəddarlığı
və qeyri-insani cəza
üsulları ilə bəşər
tarixində bir vəhşilik
aktıdır. Bu soyqırımı
eyni zamanda bütün
bəşəriyyətə qarşı
tarixi bir cinayətdir.*

Heydər Əliyev

Xocalı soyqırımı dünyada baş vermiş heç bir faciə və hətta heç bir soyqırımı ilə müqayisə oluna bilməz. Bəs qadınlara qarşı baş vermiş həmin dəhşətli soyqırımı, zorakılıq cinayətlərinin beynəlxalq hüquqda ayrıca cinayət kimi cəzalandırılması mexanizmi hansı formada həyata keçirilə bilər və dünyada baş vermiş bu kimi hallarda dövlətlər və beynəlxalq qurumlar necə addım atmışdır? Bütün bunlar yazımda toxunmağa və aydınlıq gətirməyə çalışdığım əsas məsələlərdəndir...

1992-ci ilin fevralında Xocalıda düşmən əsgərləri tərəfindən təcavüzə uğrayan qadınlarımızdan birinin dilindən: "13 yaşım var idi. 12 il keçirdiyim o möhtəşəm qış fəslinin on üçüncü ilini yaşayırdım. Amma bilmirdim ki, bu qış daha sərt gələcək! Kiçik bədənəm təcavüzün ən dəhşətisinə məruz qalacaq..."

XX əsrdə ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə təcavüz edilib, soyqırımı törədilib. Onlardan ən dəhşətli isə Xocalı faciəsidir. İyirmi doqquz il bundan əvvəl – 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının mülki əhəlisinə qarşı Ermənistan silahlı qüvvələri keçmiş sovet ordusunun 366-cı alayının bilavasitə iştirakı ilə misli görünməmiş soyqırımı törətmişlər. Xocalı soyqırımı dünyada baş vermiş heç bir faciə və hətta heç bir soyqırımı ilə müqayisə oluna bilməz. Bəs qadınlara qarşı baş vermiş həmin dəhşətli soyqırımı, zorakılıq cinayətlərinin beynəlxalq hüquqda ayrıca cinayət kimi cəzalandırılması mexanizmi hansı formada həyata keçirilə bilər və dünyada baş vermiş bu kimi hallarda dövlətlər və beynəlxalq qurumlar necə addım atmışdır? Bütün bunlar yazımda toxunmağa və aydınlıq gətirməyə çalışdığım əsas məsələlərdəndir.

Xocalı faciəsi öz dəhşəti, amansızlığı baxımından dünya tarixində dinc əhalinin kütləvi qətləmi kimi dərin iz qoymuş Xatın, Holokost, Sonqmi, Lidiçe, Babi Yar, Ruanda və Serebrenitsa kimi soyqırımını ilə bir sırada dayanır. Xocalıda, xüsusilə qadınlara qarşı törədilən işgəncələr bu soyqırımını haqqında oxuyan hər kəsin qanını dondurur. Bu günə qədər dünyaya tarixində heç bir qadına qarşı edilməyən işgəncələr bizim xalqın qadınlarının başına gətirilib. Onların yaşadıkları əzab-əziyyətləri həmin soyqırımını şahidlərinin dilindən eşidək:

“Ermənilər, əsasən, Xocalı şəhərindən əsir düşən hamilə qadınların qarınlarnı əsgər bıçağı ilə cıraraq onun bətnindəki uşağı itlərə yem edir, qadının daxilinə giliz, diri pişik, ilan, qurbağa, siçan və sairə doldurur, yaranı tikir və qadının əzabları içərisində ölməsinə baxırdılar. Onlar 4 yaşından 60 yaşına qədər olan bütün qız və qadınlara təcavüz edirdilər. Xocalıdan əsir düşən 6 yaşlı bir qızın zorlanmasına dözməyən anası özünü kəndirib boğaraq, digəri isə işləməyə aparılarda yaba ilə özünü öldürmüşdü. Əsir azərbaycanlı qızların içərisində bakirə olaraq saxlanan qızlar Qarabağa qonaq gələn xaricdəki ermənilərə və bəzi xarici ölkələrin yüksək titullu məmurlarına hədiyyə edilirdi...”

Bu gün minlərlə qadınımız Qarabağ müharibələrinin yaşayan şəhidləridir. Bəli, əslində, dünyada baş vermiş bütün müharibələrin, soyqırımının əsl şəhidləri “yaşayan qadınlar” olub. Çünki müharibələrdə kimi övladlarını itirir, kimisi ərlerini torpağa verir, uşaqlarını atasız böyütməli olurlar. Kimiləri də işgəncələrə, təcavüzə və istismara məruz qalıb ömür boyu bu cinayətin izlərini ruhlarında daşıyırlar.

Səkkiz gün erməni əsirliyində qalan Dürdanə Ağayeva: “Əsirlikdə olduğum günlərdə hər an ölməyim üçün dua etmişəm. Allahdan özümə ölüm istəmişəm. Ordan xilas olub gələndən sonra da üç dəfə özümə qəsd etmək istəmişəm. Bircə anama görə dayanmışam. Çünki yazıq anam biz əsirlikdə olanda çox zülmələr çəkib. Gəlib-gedəndən övlad soraq-

layıb, bala dərdi çəkib. Deyir, “elnən gələn dərd-bəlanı toy-bayram kimi qəbul etməliyik”. Mən də elnən gələn dərdi qəbul edib susdum. Özümə qapandım, hisslərimi, o dərdi-qəmi ürəyimdə boğdum...”

Ümumiyyətlə, silahlı münaqişələr zamanı qadınlara qarşı baş verən zorakılıq halları ayrıca cinayət kimi cəzalandırılmalıdır. Hesab edirik ki, problemin mahiyyətinin tam açıqlanması üçün ona beynəlxalq humanitar hüquq müstəvisindən yanaşma daha səmərəli olardı. Məlumdur ki, beynəlxalq humanitar hüquq (BHH) silahlı münaqişələr zamanı tətbiq olunan, döyüş aparılmasının müəyyən üsul və metodlarının tətbiqini qadağan edən və ya məhdudlaşdıran və silahlı münaqişə dövründə fərdin hüquqlarının qorunmasına yönələn beynəlxalq hüququn ən qədim və mühüm sahələrindən biridir.

BHH müddəaları həmişə insanın tələbatının ödənilməsinə yönəlib. Bu meyara əsaslanmaqla onun iki əsas məqsədə xidmət etməsini qeyd etmək olar: birincisi – kombatant olmayanları, yəni mülki şəxsləri, o cümlədən sıradan çıxmış hərbi qulluqçuların həyatını və ləyaqətini müdafiə etmək, onlarla humanist rəftarı təmin etmək; ikincisi – seçimsiz zorakılığın və artıq əzab-əziyyətin qarşısını almaq üçün döyüş aparılmasının müəyyən metod və vasitələrini məhdudlaşdırmaq və ya qadağan etmək. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi müstəvisində müvafiq olaraq BHH Cenevrə hüququ və Haqa hüququ adlandırılmaqla iki hissədən ibarət olması nəzəriyyə və praktikada birmənalı olaraq öz təsbitini tapıb.

Bəs qadınlara qarşı zorakılığı qadağan edən və bu zorakılığa qarşı beynəlxalq mübarizəni nəzərdə tutan beynəlxalq hüquq normaları (daha dəqiq: beynəlxalq insan hüquqları hüququ (BİHH) silahlı münaqişələr dövründə qadınlara qarşı edilən zorakılığın təzahür formalarını da qadağan edirmi və ya həmin zorakılıq formalarının qadağan edilməsi üçün təkmil hüquqi göstərişlər nəzərdə tuturmu?

İlk öncə onu qeyd edək ki, müasir beynəlxalq hüquq elmində və doktrinada BHH və BİHH qarşılıqlı əlaqəsinə dair fərqli yanaşmaların mövcud olmasına baxmayaraq hər iki hüquq sahəsinin insan hüquqlarını müdafiə etmək kimi ümumi məqsədlərə malik olması qeyd olunur. Heç şübhəsiz, insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquq insan şəxsiyyətinin müdafiəsinə xidmət etsə də, zahirən eyni məqsədlərə malik deyil və bu da onların tətbiq sahəsinin müxtəlifliyi ilə bağlıdır.

Problemin beynəlxalq qanunvericilik müstəvisində tənzimlənməsinin vəziyyətinə gəldikdə isə biz vəziyyətin fərqli müstəvidə cərəyan etdiyinin şahidi oluruq. Bunun isə əsas səbəbləri aşağıdakılardır: birincisi, dinc vaxtlarda tətbiq üçün nəzərdə tutulan insan hüquqları üzrə konvensiyaların əksər müddəaları (məsələn, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında pakt”, CEDAW, AİHK) silahlı münaqişə xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan hazırlanmışdır və həmin aktların tətbiq sferası müvafiq dövlətlərin ərazisində olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinin təminini nəzərdə tutur, lakin həmin ərazinin həddlərindən kənar silahlı münaqişə hallarında bu cür müdafiənin eyni dərəcədə zəruri olmasına baxmayaraq bunu nəzərdə tutmur; ikincisi, həmin aktlarda insan hüquqlarına aid olan təminatlar və orada nəzərdə tutulan məhdudiyətlər silahlı münaqişə hallarında zəruri müdafiəni təmin etmək üçün yetərli deyildir; üçüncüsü, bu konvensiyaların silahlı münaqişələr dövründə insan hüquqlarının müdafiəsinə təminat təqdim edə bilməməsinin səbəblərindən biri BHH-yə dair konvensiyaların və digər aktların

Hesab edirəm ki, silahlı münaqişələr zamanı qadınlara qarşı zorakılığın bütün təzahür formalarının qarşısının alınması və bu əsasda dövlətlərin əməkdaşlığının gücləndirilməsinin ən səmərəli yolu bütün dövlətlərin Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statutuna qoşulmasıdır...

spesifik tənzimətmə predmetinə malik olması ilə bağlıdır; dördüncüsü, insan hüquqlarına dair konvensiyaların məqsədini ayrı-ayrı fərdlərin şəxsiyyət kimi inkişafına, onların şəxsi, sosial, siyasi və iqtisadi hüquqlarının təmin olunmasına və həyata keçirilməsinə hərtərəfli imkanın yaradılmasına xidmət etməkdirsə, BHH isə silahlı münaqişələr zamanı insanın ləyaqətini itirmədən bütün təhlükə və zorakılıqlara dözməsi, onları dəf etmək üçün şəraitin yaradılmasına, həmin məşəqqətlərə düçar olan şəxslərin qorunmasına xidmət etməkdir; beşincisi, BHH-yə riayət olunması özünün nəzarət mexanizminə və tətbiq olunan sanksiyaların hüquqi rejiminə görə fərqli cəhətə malikdir. Belə ki, onun normalarının ciddi pozuntusu beynəlxalq cinayət hesab olunmaqla ikili məsuliyyət doğurur – bir tərəfdə dövlətin beynəlxalq hüquqi məsuliyyəti, digər tərəfdə isə fiziki şəxsin beynəlxalq cinayət məsuliyyəti.

HAŞİYƏ. Silahlı münaqişələr zamanı qadın, uşaq, ahıl insanlara hörmətlə yanaşılma müqəddəs Qurani-Kərimin dəyər və hökmlərindəndir. Muhəmməd Peyğəmbər (s) döyüşçülərə qadınları, uşaqları, kölələri öldürməməyi, evləri yandıraraq xarabaya çevirməməyi tapşırırdı...

Əlli milyondan çox insanın həyatına son qoymuş II Dünya müharibəsində istər keçmiş SSRİ ərazisində, istərsə də Almaniyanın özü də daxil olmaqla hərbi əməliyyatların baş verdiyi Avropa ölkələrində qadınların kütləvi şəkildə zorlanması həmin müharibənin qaçılmaz adəti hesab edilmiş və hətta bu kimi cinayətlərin ört-basdır edilməsinə məxfilik kodu tətbiq edilmişdir. Problemin ən dramatik tərəfi isə ondan ibarət idi ki, alman canilərini cəzalandırmaq üçün təsis edilmiş Nürnberq Hərbi Tribunalının nizamnaməsində, II Dünya müharibəsi dövründə cinsi zorakılıq nə qədər geniş yayılmış olsa da, zorlama müharibə cinayətlərinin siyahısına daxil edilməmişdir.

Nürnberq prosesindən fərqli olaraq Tokio tribunalının ittiham aktlarında zorlamaya görə ittiham nəzərdə tutulub və bir neçə təqsirli şəxs həmin əməllərə görə mühakimə olunub.

II Dünya müharibəsi zamanı qadınlara qarşı törədilən zorakılıq aktlarına görə əsgərlərin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunub cəzalandırılmasına əngəl yaradan əsas səbəblərdən biri həmin dövrdə birbaşa beynəlxalq-hüquqi qadağanın olmaması idi. II Dünya müharibəsinin başa çatması, BMT nizamnaməsinin qəbul edilməsi və onda insan hüquqlarına hörmətin bəyan edilməsi və dəstəklənməsi professor Lətif Hüseynovun vurğuladığı kimi, insan hüquqlarının beynəlxalq səviyyəyə çıxmasına və dövlətlərin müvafiq öhdəlikləri şəklinə təsbit edilməsinə səbəb olmuşdur. Məhz BMT nizamnaməsi qəbul edildikdən sonra insan hüquqlarına dair universal və regional normalar sistemi formalaşmağa və bu normalara əməl olunması üzərində nəzarət həyata keçirməli olan çoxsaylı beynəlxalq mexanizmlər təsis olunmağa başladı.

Silahlı münaqişələr zamanı qadınlara qarşı zorakılığın ən təhlükəli və geniş yayılmış təzahür forması kimi zorlamanın qadağan edilməsinə dair göstəriş ilk dəfə “Müharibə za-

manı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair IV Cenevrə konvensiyası”nın 27-ci maddəsinin 2-ci hissəsində təsbit olunub. Orada vurğulanır ki, qadınlar onların şərəfinə hər cür qəsdlərdən, xüsusən zorlanmadan, fahişəliyə məcbur edilməkdən və ya onların mənəviyyətinə hər hansı digər qəsdlərdən xüsusi qorunmalıdır. Bu maddə silahlı münaqişələr dövründə zorlamanın qəbul edilməz olduğuna dair gecikmiş bir faktı tanısa da, əfsuslar olsun ki, bu əməlin real həyatda doğurduğu nəticələri, dərəcəsi və ağırlığı nədənsə beynəlxalq qanunvericiliyin diqqətindən kənarda qalmış və həmin əməl III Cenevrə konvensiyasının 130-cu maddəsində sadalanan beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularının sistemine daxil edilməmişdir. Halbuki III Cenevrə konvensiyasının 129-cu maddəsi dövlətlərin üzərinə belə bir öhdəlik qoyur ki, 130-cu maddədə sadalanan BHH ciddi pozuntu hesab edilən əməlləri törətməkdə təqsirli bilinən şəxsləri axtarıb tapmalı, onları məsuliyyətə cəlb edib cəzalandırmaq üçün zəruri tədbirlər görməlidirlər.

I və II əlavə protokollarda da qadınlara qarşı ayrı-seçkilik və zorakılıq əməllərinin qarşısının alınmasına yönəlik və daha çox “ümumi formada” təsbit olunmuş müddəalara rast gəlmək mümkündür. I əlavə protokolun əsas təminatlardan bəhs edən 75-ci maddəsinin 5-ci bəndində qeyd olunur ki, silahlı münaqişə ilə bağlı səbəblərə görə azadlığı məhdudlaşdırılmış qadınlar kişilərdən ayrı binalarda saxlanılırlar. Onlar bilavasitə qadınların nəzarəti altında olurlar. Lakin ailələr tutulduqda və ya internə edildikdə onlar imkan daxilində eyni yerə salınır və ayrıca ailələr şəklinə saxlanılırlar. Bu maddədə əks olunan “qadınlar kişilərdən ayrı binalarda saxlanılırlar” ifadəsi qadınlara qarşı mümkün zorakılığın qarşısının alınmasına xidmət edən qabaqlayıcı tədbir kimi qeyd olu-

na bilər (Xocalıda girov götürülən azərbaycanlı kişilər və qadınlar eyni otaqda saxlanılır, insanın şərəf və ləyaqətini alçaldan hərəkətlərə, işgəncələrə məruz qalırdılar).

BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 19 iyun 2008-ci il 1820 sayılı “qadınlar, sülh və təhlükəsizlik” qətnaməsi silahlı münaqişə tərəflərindən aşağıdakı mühüm problemlərin qarşısının alınması üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin qəbul edilməsini tələb edir: cinsi zorakılığın dayandırmaq, hərbi komandanlığın məsuliyyətini gücləndirmək, o cümlədən vətəndaşları cinsi zorakılıqdan müdafiə etmək, cinsi zorakılıqla əlaqədar olan hərbi cinayətlərin törədilməsi halında amnistiyayı ciddiyyə ilə qadağan etmək və s. Qətnamədə etiraf olunur ki, qadınlar və qızlar mütəmadi olaraq cinsi zorakılığa məruz qalmaq-la yanaşı, həmçinin alçaltma, təzyiqtəmə və qorxu yaratma məqsədilə hərbi taktika qismində də istifadə olunurlar.

Təcavüzkar Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində, xüsusən də qeyd etdiyimiz kimi Xocalıda, təbii ki, müxtəlif motiv və məqsədlər altında qadınlar və qızlar kütləvi şəkildə zorakılıqlara və cinsi istismara məruz qalmışlar.

Qeyd edək ki, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statutunda nəzərdə tutulan müharibə cinayətlərinin, demək olar, əksəriyyəti Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müharibə cinayətlərinə həsr olunmuş XVII fəsilə transformasiya edilmişdir, baxmayaraq ki Azərbaycan Respublikası indiyə kimi həmin statutun iştirakçısı deyildir.

Hesab edirəm ki, silahlı münaqişələr, müharibələr zamanı qadınlara qarşı zorakılığın bütün təzahür formalarının qarşısının alınması və bu əsasda dövlətlərin əməkdaşlığının gücləndirilməsinin ən səmərəli yolu bütün dövlətlərin Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statutuna qoşulmasıdır.